

SULYOK BERNADETT

Kassáktól a multimediális művészetig

A Magyar Műhely öt évtizede

Az 1956-os forradalom és szabadságharc leverése után Nyugat-Európába, az akkori szabad országokba emigrált fiatal értelmiségiek indították el a *Magyar Műhely* folyóiratot 1962 májusában, Párizsban. A *Magyar Műhely* tevékenysége az évek során egyre szerteágazóbbá vált, három fő területre osztható: irodalmi, művészeti és kritikai *folyóirat*, kortárs irodalmi művek és experimentális albumok *kiadója*, valamint a lap körül csoportosuló alkotók közössége, mely *találkozókat* szervez elméleti kérdések és egymás műveinek megvitatása céljából.

A folyóirat névválasztása egyrészt Németh Lászlónak az 1957-es *Kortársban* megjelent azonos című tanulmányára utalt, Németh itt Bartók Béla egyetemes művészetére hivatkozva az archaikusan népi és a legmodernebb európai kultúrák szintéziséről írt (a műhelyeseknek ez volt egyik utolsó tisztelgésük Németh László és a népi irodalom előtt). A másik ötletadó Bibó István volt, aki *A magyar demokrácia válsága* című, 1945-ös tanulmányában Magyarországot a demokratikus konszolidáció és egy harmonikus társadalmi értékelési rendszer műhelyeként aposztrofálta. Az alapítók a műhely szóval arra is utaltak, hogy az írás nem valami titokzatos, misztikus megnyilatkozás, hanem tehetségre és szorgalomra épülő munka. A folyóirat első éveiben gyakran változott a szerkesztőbizottság összetétele,

Parancs János 1964-ben visszaköltözött Magyarországra, s itthon vált ismertebb költővé. A '70-es évek elejéig Márton László, Nagy Pál és Papp Tibor szerkesztőhármasa biztosította az állandóságot. Közülük Nagy Pál nógrádi gyökerekkel és kötődéssel bír, salgótarjáni születésű író, műfordító és tipográfus, a *Palócföld* főmunkatársa. 1956-ig az egri Tanárképző Főiskola magyar-történelem szakos hallgatója volt, 1956 végén Nyugatra menekült, Franciaországban telepedett le. 1962-ben a párizsi Sorbonne-on szerzett franciatanári oklevelet. Pályafutása kezdetén a Lőrincz Pál írói álnevet is használta. Művészeti és irodalmi terveinek megvalósítása érdekében kitanulta a nyomdász mesterséget, gépszedőként, majd fényszedőként dolgozott. 1996-ban kitüntették A Magyar Köztársasági Érdemrend tisztikeresztjével, 2000-ben József Attila-díjat kapott. Vizuális, inter- és multimediális irodalmi munkáival avantgárd kiállításokon, fesztiválokon szerepel (pl. Magyarország, Franciaország, Hollandia, Olaszország, Portugália, Görögország), ilyen típusú művek nemzetközi megismertetésében és terjesztésében vesz részt, európai és észak-amerikai avantgárd folyóiratokban publikálja írásait.

A műhelyesek művészetfelfogását alapvetően Kassák Lajos munkássága határozta meg, őt tekintették követendő mintának. Kassák a magyar avantgárd legjelentősebb alakjaként az irodalomban és a képzőművészet több területén is maradandót alkotott. A *Műhely* 1965-ös 13. száma az ő művészetét helyezte új fénytörésbe, a tanulmányok inkább költészetére és regényeire koncentráltak. A szerkesztőség 1971 novemberében, Párizsban megalapította a Kassák Lajos Kört (Association des Amis de Kassák), majd Kassák Lajos Alapítványt létesítettek azzal a céllal, hogy évente odaítéljék a Kassák-díjat. A díjkiosztó bizottság tagjai Kassák Lajosné, Schöffner Miklós szobrászművész, a *Magyar Műhely* három szerkesztője – Márton László, Nagy Pál, Papp Tibor –, valamint a gazdasági ügyintéző, Rosenberg Ervin voltak. Az első négy Kassák-díjat 1972 júniusában, Marly-le-Roiban adták át, a folyóirat megjelenésének tizedik évfordulója alkalmából rendezett találkozón. A Kassák-díjat minden évben egy-egy tehetséges fiatal alkotó kapta meg, aki az irodalomban vagy a képzőművészetben kimagasló kezdeti eredményt mutatott fel, utoljára 1999-ben adták át.

A műhelyesek számára Franciaország menedékhelyből fokozatosan otthonukká vált, ennek kézzelfogható bizonyítéka a d'atelier megjelentetése, mely kulturális dialógust eredményezett a befogadó országgal. A *Magyar Műhely* francia nyelvű testvérkiadványa 1972 és 1978 között jelent meg, szerkesztői Nagy Pál, Papp Tibor és Philippe Dôme voltak, 18 folyóiratszámot és 7 – bonyolult tipográfiai megoldásokkal élő – könyvet adott ki. A lap megszűnése után a d'atelier kiadóként tovább működött: 1980-ban megjelentetett egy reprezentatív művészkönyvet, a Mallarmé-albumot, melynek címe: *Un coup de dés jamais n'abolira le hasard* (Egyetlen kockadobás nem szünteti meg

a véletlent).

Az eredményesebb közös munka érdekében 1973 őszén létrehozták a Magyar Műhely Munkaközösséget, a folyóirat ekkortól a Munkaközösség lapjaként jelent meg, Nagy Pál és Papp Tibor felelős szerkesztőkké váltak. A Munkaközösség tagjai minden évben baráti találkozót tartottak, egyrészt a modern irodalom problémáiról cserélték ki véleményüket, másrészt a folyóiratot és a Munkaközösséget érintő kérdéseket beszélték meg, hol a Párizs melletti Marly-le-Roi-ban, hol a Bécs melletti Hadersdorfban. Ekkor csatlakozott az alapító szerkesztők mellé a Bécsben élő Bujdosó Alpár. Hármasuk egészen 1996-ig formálta és határozta meg a folyóirat arculatát.

A *Magyar Műhely* második periódusa, a radikális avantgárd korszaka szintén 1973 körül kezdődött, ez az első vizuális költészeti művek létrejöttének ideje, melyek nagy része letrasettel (satírozható betűkkel) készült. James Joyce az egyetlen világirodalmi szerző, akinek *Finnegans Wake* című művéről különszámot állítottak össze (1973. 41-42. sz.). Joyce radikálisan újszerű írását azért emelték ki, mivel szerintük az irodalom önmagára utaló jelkódexének megújítását valósította meg. Egy akkoriban szinte teljesen elhallgatott író, Szentkuthy Miklóst is irodalmi példaképükké választottak, az őt bemutató különszám a *Prae* megjelenésének 40. évfordulóján került az olvasó elé (1974. 45-46. sz.).

A *Műhely* az irodalmi kísérletek terepévé vált, törekedett szöveg és kép egyenrangúságának megvalósítására, a befogadó sajátos bevonására az alkotás aktusába, és nyitott a posztmodern irodalomtudomány felé. Az 1970-es évek végétől a műhelyesek rendszeresen felléptek nemzetközi költészeti fesztiválokon, így a francia székhelyű Polyphonix egyesület Európa-szerte és más földrészekén rendezett eseményein, valamint különböző kiállítások során számos országban bemutatták alkotásaikat.

A *Műhely* harmadik periódusa az 1980-as években kezdődött, az elektronikus költészet, elektronikus szövegirodalom megjelenésével, ekkor már a művek jó része írásvetítőre, videóra és számítógépre „íródott”, s teret adtak a fonikus költészet képviselőinek is. Összművészeti, intermediális alkotásokat hoztak létre: a mail art, a konceptuális művészet (Maurer Dóra, Gáyor Tibor), a kísérleti zene (Sáry László), a performansz, a happening körébe tartozó műveket. 1987 márciusában a budapesti Petőfi Irodalmi Múzeumban *Kép-vers/vers-kép* címmel a vizuális költészet első jelentősebb magyarországi kiállítására került sor. A *Magyar Műhely* alkotógárdájával együtt több mint húsz hazai és nyolc külföldön élő magyar költő vett részt rajta, a megnyitóbeszédet Pomogáts Béla irodalomtörténész tartotta.

A műhelyesek kiindulópontja az irodalom, a nyelvben rejlő lehetőségeket igyekeznek kiszélesíteni a vizualitás, az auditivitás, később a számítástechnika felhasználásával. A nyelv vonatkozásában nem a jelentést, hanem a

jelszerűséget hangsúlyozzák. Ez az értelmezés radikális szakítást jelent a korábbi irodalomfelfogással, elutasítja a mimézis elvét, a költő feladatát a nyelvi rendszer átrendezésében, sőt, egy új jelrendszer kialakításában jelöli meg. A vizuális és a konkrét költészet, majd a lettrizmus a hagyományos irodalmi szöveget alkotóelemeire bontja. A felhasznált jelek lehetnek betűk, szavak, szótöredékek, ábrák, képletek, útjelek, térképjelek.

A lapot 1989–90-ben hazatelepítették Magyarországra, megtartva a kötődést Párizshoz és Bécshez, a szerkesztést fokozatosan átadták a fiatalabb generációnak. A szerkesztőtriász kiegészült Petőcz Andrással és Székely Ákossal. A Magyar Műhely 75. (1990. március 20.) száma már Budapesten jelent meg. 1995 tavaszán meghívták a szerkesztőségbe Kovács Zsoltot, L. Simon Lászlót és Sörös Zsoltot. Az 1995-ös keszthelyi Magyar Műhelytalálkozót (július 14–16.) már az új szerkesztőhármassal szervezte. Ehhez egy nemzetközi vizuális költészeti kiállítás kapcsolódott a Balatoni Múzeumban, a lap egyik legjelentősebb tárlata, amelyre 26 országból 126 művész küldött anyagot. A három fiatal 1996 őszén teljes önállóságot kapott. Ez a generációváltás páratlan a magyar irodalmi folyóiratok történetében. A Nyugaton kiadott magyar folyóiratok közül szinte mindegyik megszűnt, az *Új Látóhatártól* kezdve az *Irodalmi Újságon* keresztül a *Magyar Füzetekig*. Megváltozott a lap tematikája és részben az olvasói köre is, mind több fiatal értelmiségijéhez, művészettel foglalkozó elméleti szakemberhez és alkotóhoz jut el. Kiemelten foglalkozik számítógépes és médiaművészettel, az irodalom és a képzőművészet egyes periferiális területeivel. Az 1995-ben létrehozott Magyar Műhely Alapítvány biztosítja a folyóirat és a Magyar Műhely Kiadó kötetének jogi háttérét. Kilenc éve, 2004-ben megnyílt Budapesten a Magyar Műhely Galéria, amely havonta más-más kortárs művészek, alkotócsoportnak nyújt bemutatkozási lehetőséget. A lap legutóbbi száma a 2012-ben megjelent 161., amely a Petőfi Irodalmi Múzeumban május 10–11-én rendezett kétnapos jubileumi konferencia előadásait tartalmazza. Jelenleg a folyóirat felelős szerkesztője Szombathy Bálint, szerkesztőtársai Juhász R. József és Sörös Zsolt, a főszerkesztő L. Simon László.

A folyóirat félszázados fennállása során összesen tizenöt különszámot jelentetett meg. Ezeket tüzetesebben szemügyre véve meg tudhatjuk, a szerkesztők kiket tekintettek mestereiknek, mely művészetelméleti témák foglalkoztatták őket. A különszámok többségét egy-egy példaképüknek szentelték. Választásaikkal a korabeli magyar irodalom értékskaláját szerették volna korrigálni, olyan szerzőket állítottak fókuszba, akik irodalompolitikai okokból marginalizálódtak Magyarországon, az uralkodó szocialista kánon a túrt kategóriába utasította őket. Weöres Sándor 50. születésnapja alkalmából állították össze az első különszámot (1964. 7-8. sz.), csaknem azonos időben a költő *Tűzkút* című kötetével, amit szintén ők

adtak ki. Már ebben a számban megfigyelhető a szerkesztők azon törekvése, hogy magyarországi és nyugati szerzők együtt publikáljanak: Weöres hazai kortársai (Várkonyi Nándor, Kozocsa Sándor), a *Magyar Műhely* egyik korai mentora (Cs. Szabó László) és az emigráció fiatalabb tagjai (Kibédi Varga Áron, Gömöri György, Papp Tibor, Parancs János) méltatták Weöres költészetét tanulmányok, illetve versek formájában.

A fentebb már említett Kassák Lajos mellett a *Nyugat* folyóirat egyik különleges egyéniségét, Füst Milánt (1967. 23–24. sz.) is különszámban mutatták be. Fenyő Miksa, a *Nyugat* egykori szerkesztője Kanadából küldött összegző tanulmányt, Lengyel Balázs és Bori Imre mind formai, mind tartalmi tekintetben új utakra vivő líráját méltatta, Hanák Tibor *Látomás és indulat a művészetben* című rendhagyó esztétikatörténetét elemezte, Nagy Pál kisregényeivel, míg Márton László drámai műveivel foglalkozott. A következő különszám (1970. 37. sz.) Füst Milán *Szexuál-lélektani elmékedések* című esszéjének közlése, jelezvén e téma fontosságát, s Füst és a szerkesztők megközelítésmódjának adekvát jellegét.

A másik csoportba a tematikus számok tartoznak, így a strukturalizmus irányzatával foglalkozó 1968. júniusi (27.) szám, melyben Kibédi Varga Áron, Makkai Ádám, Kassai György, Hankiss Elemér és Fónagy Iván tárgyalták a témakör egy-egy jelenségét. Az 1971-es két antológiaszám (1971. 38., 39. sz.) összegzést, egy korszak végét jelentette. Egy már-már nemzedékként számon tartott írócsoport egy évtizedes munkájának eredményét adták közre, verset, prózát és tanulmányt együtt. Az avantgárd művészek közül Erdély Miklóssal két különszám is foglalkozott (1983. 67. sz.; *Erdély Miklós-szimpózium*, 1999. 110–111. sz.). Erdély afféle modern polihisztor, építész, filmrendező, író és képzőművész volt egy személyben. Művészetfelfogását a médiumokkal való kísérletezés, a tudományok és a művészetek kapcsolatának hangsúlyozása, a régi és újabb keletű hagyományokra való nyitottság jellemezte. Az új szerkesztőtriász az 1998-ban, a Múcsarnokban rendezett Erdély Miklós életmű-kiállításához kapcsolódó konferencia anyagát adta ki különszámként.

A 100. szám (1996) az alkalomhoz illő módon száz szerző egy-egy oldalas munkájából állt össze, amivel a folyóiratnak az irodalmi palettán elfoglalt unikális helyét kívánták demonstrálni. Az 1848-as forradalom 150. évfordulója alkalmából tematikus számot (1998. 106.) jelentettek meg, melyben a technika fejlődésének köszönhetően a különleges tipográfiájú oldalak, vizuális művek egyre több teret kaptak. A *Magyar Műhely* különszámként adta ki (2000. 113–114.) Bujdosó Alpár *Avantgárd (és) irodalomelmélet* című összefoglaló tanulmányát, mely a folyóirat párizsi, bécsi és magyarországi találkozóinak elméleti hozadékát ismerteti.

A tavaly 50. születésnapját ünneplő folyóirat tiszteletére a Petőfi

Irodalmi Múzeumban kiállítás nyílt 2012. május 10-én *Betűk kockajátéka* címmel. Ennek első terme hivatott a folyóirat történetének, sokrétű tevékenységének felvillantására néhány irodalmi szövegen, szerkesztőségi levélen, képzőművészeti alkotáson, valamint a *Magyar Műhely*-találkozókról és performanszokról készült fotókon keresztül. A redakció teljes levelezése és irodalmi dokumentációja a PIM kéziratárát gazdagítja. Egy érintőképernyős program tágabb kontextusba helyezi a *Műhely* körét, ebben rövid ismertető és portrék olvashatók a nyugat-európai és észak-amerikai magyar emigráns szervezetekről, folyóiratokról, valamint a hozzájuk kapcsolódó írókról és művészekről. A második terem a *Magyar Műhely* összes címlapját felvonultatja, s egy nagyméretű televízió összeállítás látható a munkaközösség találkozóiról, a *Műhely*hez tartozó költők, művészek performanszairól. A harmadik teremben kaptak helyet a vizuális és konkrét költészeti művek, illetve a laphoz kötődő képzőművészek alkotásai, valamint az első magyar automatikus versgenerátor, a *Disztichon alfa*, amit Papp Tibor készített 1994-ben. A számítógép programja tizenhatbillió disztichon generálására képes. A képversek mellett a *Magyar Műhely* képzőművészeti mellékletében szereplő festőművészek, szobrászok egy-egy műve is látható, így Bálint Endre, Bujdosó Alpár, Erdély Miklós, Haraszty István, Juhász R. József, L. Simon László, Maurer Dóra, Megyik János, Nagy Pál, Papp Tibor, Pátkai Ervin, Pernecky Géza, Petőcz András, Schöffner Miklós, Sörös Zolt és Székely Ákos alkotásai. A kiállításához katalógus is készült, s a kétnapos konferencián túl felolvasóestek, koncertek és performanszok gazdagították az évforduló programkínálatát.

